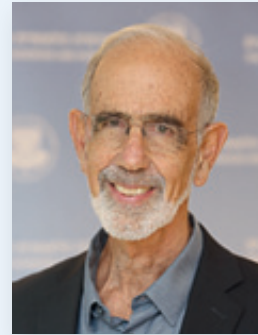

"אתנו יותר מתמיד": הנכחת הרבי מלובביץ' בחב"ד המשיחית'

מאת פרופ' יורם בילו

1. משיחיות כאן ועכשיו

הסערה המשיחית המטלטלת את תנועת חב"ד בשנים האחרונות, ובמיוחד הסתלקותו ב־ג' בתמוז תשנ"ד של רבי מנחם מנדל שניאורסון – הנשיא השביעי הכריזמטי של החסידות ומלך המשיח בעיני רוב חסידיו – בהותירו אחריו עולם שלא נגאל, מייצרים מעין "מעבדה טבעית" לחקר המנגנונים המזינים את הדמיון הדתי במצבי מעבר. במצבים כאלה, משנסדק מעטה השגרה והמוסכמות של ההתנהגות הדתית הנורמטיבית, מתחזקת האפשרות כי יפרצו אל פני השטח אמונות, פרקטיקות ודפוסי חוויה חדשים או מחודשים, שנועדו להשיב למאמינים מערכת משמעות מספקת ולהקנות להם סדר יום דתי מעודכן. עדיין אין לנו פרספקטיבה היסטורית כדי להעריך את התוצאות וההשלכות של התסיסה המשיחית בחב"ד, אך ניתן להצביע על דמיון לא מבוטל בינה לבין אירועים מכווננים בתולדות הדתות שבהם מצבי משבר בעקבות כישלון

משיחי מהדהד לכאורה היו מצע פורה להתחדשות דתית. כך בראשית הנצרות לאחר מותו של ישוע על הצלב, באסלאם השיעי במאה התשיעית והעשירית סביב היעלמות האימאם השנים־עשר, ובמאה השבע־עשרה לאחר התאסלמותו של שבתאי צבי. רגעים היסטוריים כאלה מתאפיינים בפעילות דתית נמרצת שנועדה להנכיח את הדמות המשיחית הנעלמה, ובכך לבצר את מעמדה המיוחס. פעילות מעין זו מאפשרת להאיר תהליכי מפתח בעיצוב אופני חשיבה וחוויה דתיים בכלל, שהרי כל מערכת אמונה דתית כורכת ניסיון כלשהו להטעין ישויות מטאפיזיות בממשות ובחיוניות, כלומר "להנכיח" אותן בעולמו של המאמין.

עתידו של העידן החדש בחב"ד לוט כאמור בערפל. עובדה זו מקנה להיסטוריונים החוקרים התפרצויות משיחיות בעבר, על כל גלגוליהן והשלכותיהן, יתרון ניכר על איש מדעי החברה דוגמתי, אנתרופולוג ופסיכולוג, הבוחן תופעות משיחיות כאן ועכשיו.

(1) ספר בשם זה עומד להתפרסם בקרוב בהוצאת האוניברסיטה הפתוחה.

מבחינה תאורטית עבודתי משתבצת במסגרת הפרדיגמטית שזכתה לכינוי "המפנה של המדיה" (the media turn) בחקר הדת. העבודות במסגרת זו מציבות במרכז את החומרים והאמצעים המשמשים לתיווך (mediation) בין עולם מציאות החושים לעולם שמעל ומעבר. הטענה כי אמצעי התיווך הללו מכוננים למעשה את החוויה הדתית מאתגרת את ההפרדה המסורתית בין דת למדיה ומערערת על העליונות המוקנית בגישות הקלאסיות לרוח על החומר, לתאולוגיה על הטכנולוגיה, לאמונה על הפרקטיקה, לחוויה הפנימית על הטקס החיצוני ולטקסט המקודש על האובייקט הפולחני. אמצעי התיווך אינם נתפסים כמשניים לחוויה הטרנסצנדנטית הראשונית-כביכול של המפגש עם האלוהי, משום שהמפגש הזה לא יוכל להתקיים בלעדיהם. בהקשר של חב"ד המשיחית, אמצעי התיווך או ההנכחה שאציג כאן מאפשרים לכתוב לרבי, לראות את הרבי ולהיות עם הרבי, או בלשון החסידים – "לחיות רבי". שלושת מסלולי ההנכחה הללו הופכים את הרבי הבלתי נראה לקרוב ומוחשי, ובאמצעותם יכולה חסידות אוקסימורונית, ללא צדיק מכהן, לשרוד ואף לשגשג.

2. מסלולי הנכחה

לכתוב לרבי

מבין החסידים שהותירה היעלמותו של הרבי בג' בתמוז תשנ"ד, המעיק ביותר מבחינת החסידים הוא, אולי, אבדן האפשרות לפנות אליו ולבקש את עצתו ואת ברכתו בכל שאלה ובעיה שהחיים מזמנים. בשל מרכזיות הקשר בין הצדיק לחסידים, הן במישור הקהילתי-חומרי והן במישור הרוחני-מיסטי, עולה במלוא חריפותה השאלה כיצד מתקשרים לצדיק נעדר. התשובה הופיעה כמחצית השנה לאחר היעלמותו של הרבי. שלושים הכרכים של "אגרות קודש", הכוללים את כל מכתבי התשובה של הרבי לפונים אליו בין 1938 ל-1975, החלו לשמש מאז

אולם הסערה המשיחית המתחוללת נגד עינינו מקנה לנו הזדמנות נדירה לתעד בשיטתיות מסכת עשירה של תהליכים ואירועים הקשורים אליה ממש בעת התרחשותם – פרוספקטיבית ולא רק רטרופספקטיבית. עבודתי מתבססת על תיעוד כזה, הניזון מראיונות עם חב"דניקים, מתצפיות משתתפות באירועים חסידיים, ובמיוחד מן הספרות המשיחית העצומה בחב"ד של השנים האחרונות, ובמסגרתה אני מבקש לנתח את הדרכים שבאמצעותן מנסים החסידים להנכיח את הרבי הנעדר. אמצעי ההנכחה האלה רבים ומגוונים, ויחד הם מכוננים סביבה התנהגותית שבה הרבי הוא משתתף פעיל. מכיוון שהרבי נעלם מעיני כול בקיץ תשנ"ד, ומכיוון שכל החסידים ממשיכים לראות בו את מנהיגם מבלי לבקש לו יורש-ממשיך, השתמרותה של התנועה תלויה במידה רבה ביכולתם של החסידים להנכיח את הרבי: לשמר את התחושה שהוא עדיין מהלך ביניהם, קשוב לבקשותיהם ופועל למענם.

במאמר זה אבקש להראות כיצד היכולת הזאת מוצאת מן הכוח אל הפועל: כיצד החסידים מתקשרים לרבי; כיצד הם חווים את נוכחותו בחושיהם; כיצד הם חיים "עם הרבי" ו"את הרבי". ענייני המחקרי אפוא אינו תנועת חב"ד הקלאסית וההגות שפיתחה, אף לא התורה המשיחית של רבי מנחם מנדל שניאורסון, אלא מערכת הפרקטיקות המתפתחת מתוך הזיקה למנהיג נוכח-נפקד והנישאת על כתפיהם של חסידים שחלקם לא הכירו כלל את הרבי בחייו. שימורה ופיתוחה של מערכת זו חיוניים במיוחד עבור ה"משיחיסטים", החוגים הרדיקליים בחב"ד שבמוקד מחקרי. המשיחיסטים מכחישים מכול וכול שהרבי מלך המשיח נפטר וטוענים כי הוא "חי וקיים בגוף ובנפש, כפשוטו ממש" בביתו שב-770 Eastern Parkway שבברוקלין (המכונה "770") – גם אם מקוצר עיני הבשר הוא נעלם מעינינו ברגע הנוכחי.

וסרטי הווידאו שלו, המוקרנים כל העת ב-"770", ביתו שבברוקלין, במרכזי חב"ד בארץ ובעולם ובבתי החסידים, המשמרים בחיות את נוכחותו הפיזית. בעזרת טכניקות של הדמיה חזותית (ויזואליזציה) – ציור פני הרבי במחשבה – המקובלות מאוד בחב"ד, הופכות "התמונות שבחוץ" ל"תמונות שבפנים", היינו לדימויים מנטליים חיים הנחווים לעתים, בתהליך של השלכה, כהתגלויות – בחלומות, במצבי מודעות מיוחדים וגם בערות.

בידי יותר משמונים תיאורי התגלויות של הרבי בערות – חיזיון לא נפרץ במסורת היהודית – שברובם הוא מופיע במקום הנכון (ב"770" או באחד מתחליפיו), בזמן הנכון (בזמן חגים ותפילות שבהם הרבי אמור להימצא בקרב חסידיו) ובסביבה התנהגותית "מזמינה", עתירת סימנים לנוכחותו (להלן). חשוב לציין כי למרות הדמיון שבין ההתגלויות בהקיץ לבין הלוצינציות חזותיות בפסיכיאטריה, אין לדעתי

◀ "גורל" המאפשר פנייה לרבי והיועצות עמו בכל בעיה ושאלה. את המכתב לרבי תוחבים באקראי באחד הכרכים ומחפשים את תשובתו ואת ברכתו בדף הכפול שנפתח, הכולל בין שניים לארבעה מכתבים של הרבי מהעבר. העובדה שהפונים מוצאים בדרך כלל תשובה לשאלתם אינה צריכה להפתיע, בשל הדמיון במצוקות החיים הבסיסיות של בני אנוש מחד גיסא ובשל היקף המערכת הפרשנית העשירה להבניית המציאות שהמשנה הדתית-מיסטית של חב"ד מאפשרת מאידך גיסא. בתוך זמן קצר התמסד דפוס הפניות ב"אגרות קודש" ולבש צורה ריטואלית מוסכמת (הכוללת נטילת ידיים, קבלת החלטה של הוספה במצוות, כתיבה בנוסח אחיד והכרזת "יחי אדוננו, מורנו ורבינו מלך המשיח לעולם ועד" אגב תחיבת הפתק). הגורל מאפשר התקשרות ישירה ונוחה ממרחבים פרטיים וציבוריים – הכוללים מרכזי כתיבה מתמחים במקומות יישוב שונים – באמצעות טלפון, פקס ואף ברשת, באתר igrot.com. במהלך השנים הפכה הפנייה אל הרבי באמצעות "אגרות קודש" למורכבת ומשוכללת יותר ויותר, עד כדי ניהול דו-שיח מתמשך עמו. התוצאה המפתיעה היא שבאמצעות השימוש בגורל הפך הרבי נגיש יותר משהיה בחייו. עתה יכול כל אדם לכתוב אליו ולקבל תשובה מיד מבלי שיצטרך לשלוח לרבי מכתב בדואר ולהמתין שבועות או חודשים לתשובה. לא ייפלא אפוא שטכניקה טקסטואלית זו לגילוי וחיזוי (ביבליומנסיה) רכשה פופולריות רבה, והיא מכונה בפי החסידים "פקס אגרות קודש" או "רבה און-ליין".

לראות את הרבי

תמונות הרבי נפוצות במרחבים ציבוריים ופרטיים יותר משל כל דמות רבנית אחרת בתקופתנו. הן מופיעות, ללא יוצא מן הכלל, על כל פרסום משיחי וכן על מגוון עצום של אובייקטים, מלוחות שנה וכוסות קידוש ועד לשעונים ולמנורות. בחב"ד התפתחה תרבות ויזואלית ענפה שבמרכזה תמונות הדיוקן של הרבי, על עיניו הכחולות החודרות וזקנו הלבן,

על הנוכחות הזאת במיוחד בעולם החול, כוננה עמדה חיובית כלפי חידושים מדעיים, שבימי הרבי נהפכה לתאולוגיזציה מפורשת שלהם: "לא נברא רדיו אלא למשיח". התאולוגיזציה של המדע והטכנולוגיה מתעצמת מכוח שיבוצם במסלול ההיסטורי המוליך לגאולה. החסידים מרבים לצטט את נבואת הזוהר, שלפיה בשנת 600 לאלף השישי יפתחו שערי החכמה מעל ומעיינות החכמה מתחת, וכך יתוקן העולם ויכשר לגאולה. התפיסה החסידית רואה בשנה היעודה – 1840 (ה'ת"ר) – את תחילת התקופה שבה נפתחו שערי החכמה העליונה והתגלתה פנימיות התורה, תורת החסידות, ובה בעת נבקעו מעיינות החכמה הארציים, והחלה המהפכה המדעית הגדולה. אמנם ה"קידוש" הזה של המדע המודרני עלה בקנה אחד עם האופי האינטלקטואלי של הגות חב"ד מראשיתה, אך דומה שהרבי הקנה לו ערך מוסף, משום שעלה לכס הנשיאות באקלים התרבותי של העולם החדש, השוחר קדמה וחידושים מדעיים, שמהם לא היסס לטעום במהלך לימודיו האוניברסיטאיים בברלין ובפריז.

במישור המעשי אמצעי הטכנולוגיה, בייחוד בתחום תקשורת ההמונים, הם כלים יעילים להפצת המעיינות חוצה, ולכן תנועה השואפת להגיע לכל יהודי ולהפיץ את מסריה בעולם אינה יכולה להתעלם מהם. הרבי לימד את חסידיו כיצד יש לגייס את ה"חוצה" להפצת המעיינות בשימוש באמצעים הטכנולוגיים במיטבם. הנה לדוגמה רשימת מצאי אחת של אמצעים כאלה, המוצגת בגאווה בפרסום משיחי של חב"ד: "רשמי קול ומצלמות טלוויזיה, המתעדים את התועודיותו (של הרבי) ומשודרים מכל רחבי ארה"ב. תשדורת לווינית להעברת כינוסים מיוחדים למקומות שונים בו זמנית על פני כדור הארץ. שימוש בטלפונים בלימוד תורה בחדרי ועידה, בתי ספר וירטואליים לילדי השליחים, ספריות וירטואליות, שידור חי 24 שעות מבית חיינו 770 המאפשר לכל יהודי לחיות עם בית רבינו שבבבל, ◀

לפרש את ההתגלויות הללו כליקוי פסיכופתולוגי, אלא להפך: כהישג-של-הקשר. היות שההתגלויות בחב"ד הן חוויות נדירות, קצרות ונעימות, בניגוד גמור להלוציניזציות פסיכוטיות, מוטב לראות בהן חוויות של היסחפות חושית (sensory override) נורמלית, הנובעת מהבניה מסיבית של השדה התפיסתי.

להיות עם הרבי

האקולוגיה המשיחית משופעת ב"עקבות" שהרבי הותיר אחריו ושהחסידים משמרים אותן ואף משכפלים אותן: בית הרבי, כיסאו, ספר התורה שלו, הדולרים לצדקה שחילק בימי ראשון, מי המקווה שלו ועוד כהנה וכהנה סימנים אינדקסיקליים או מטונימיים בלשון סמיוטית, המציינים "קשר אמתי", של סמיכות או מגע, אל הרבי. באמצעות עקבות אלה, הניתנות בחלקן לשעתוק אין-סופי – כמו למשל העתקים של "770", המוקמים במקומות שונים בארץ ובעולם, או של כיסאו המהודר של הרבי בבתי חסידים רבים – הרבי מגיע אל החסידים. וגם הם מצדם מגיעים אליו, ל"770", כדי "לראות ולהיראות", בעיקר בחגי חודש תשרי ובפסח, ובזכות מערכת משוכללת של "פרקטיקות של הנכחה" המופעלת במקום נוצרת סביבה התנהגותית המאפשרת לרובם לחוש בנוכחותו הקרובה. שגרת החיים ב-"770" כוללת את הרבי הבלתי נראה כמשתתף פעיל: שלוש פעמים ביום הוא מוזמן להשתתף בתפילה; בימי ראשון הוא ממשיך לחלק דולרים לצדקה; בהתועדויות הוא מעניק לנקהלים פיסת עוגה ויין; בסוכות מברך על ארבעת המינים בסוכה הנבנית למענו. אין זה מפתיע שרבות מן ההתגלויות בהקצין מתרחשות בסביבה התנהגותית זו.

3. משיחיות בעידן הטכנולוגי

ההגות החב"דית, הרואה בכל ביטוי של העולם הגשמי עדות לנוכחות האלוהית האימננטית ("לית אתר פנוי מניה") והתובעת מן המאמינים לעמוד

ניתן, לראשונה בהיסטוריה, "ללמוד מפי הרבי עצמו" באמצעות קלטות וידאו של הרבי. בדומה לתמונות, גם הסרטונים בהשתתפות הרבי הם צינור להעברת מסרים ממנו – לא פחות מאשר בהתגלויות בהקיץ או בחלום.

הקסם של הטכנולוגיות החזותיות והווירטואליות להנכחת הרבי משתלב אפוא היטב במציאות המשיחית עתירת הנסים. המשיחיסטים חיים בעידן פלאי, שבו אורו של המשיח כבר הפציע, והם נתונים בהלך רוח מתמיד של היקסמות. אירועי מפתח בתחומים הגאופוליטי, החברתי-כלכלי והמדעי מזהים אצלם כ"סימנים של גאולה" – אבני דרך הזרועות במהלכו של העולם לקראת עידן חדש של שגשוג והרמוניה. על האירועים הללו ברמת הכלל נוסף אשד שוצף של סיפורי נסים אישיים, שהם עדות להתערבויותו המיטיבות של הרבי. המציאות הווירטואלית, פרי הטכנולוגיות החדשות, מסייעת להנכיח את הרבי ולתחזק את הלך הרוח הקסום של חיים על-סף-הגאולה. הסיוע הזה צומח בין היתר מריבוי העולמות שבהם ניתן לחיות בזכות הווירטואליות ומפריצת הגבולות שהיא מאפשרת בין פנימיות לחיצונית. אנשים יכולים להתמקם ברשת בעולמות ובזהויות מדומיינים, ועם זאת עמוקים ומשמעותיים. גבולות הגוף נפרצים בתהליך דו-כיווני: מצד אחד הגוף האנושי כולל יותר ויותר חלקים תותבים, ומצד אחר בינה מלאכותית ואוריינות מחשב "מחצינות" תפקודים גופניים ומנטליים עד כדי טשטוש הפרדה בין פנים וחוץ. כאשר הטכנולוגיה מאפשרת שעתוק של אורגניזמים (שיבוט) וכן הורדה של תכנים מנטליים לתוך הרשת, האפשרות להשיג מעין נצחיות נראית עתה בת השגה. חב"ד, כאמור, משעתקת את העקבות שהותיר הרבי בעולם, וגם אותו עצמו, כדי להרבות בעולם "מנחם מנדלים", הלוא הם חסידי-שליחי-צאצאיו הרוחניים של הרבי, המבקשים לחקותו ולהמשיך את דרכו. כמו כן מאמריו, שיחותיו

◀ בתפילות ובהתוועדויות ובכלל בנעשה שם בימות החול". מכיוון שהאמצעים האלה נועדו, מלבד הפצת תורת החסידות, לאפשר "פשוט לחיות עם הרבי שליט"א מלך המשיח", המישור האינסטרומנטלי והמישור הרוחני אינם ניתנים להפרדה בשיח המשיחיסטי.

המדע והטכנולוגיה סוללים את הדרך לגאולה משום שהם חושפים את הסודות הארציים, המעכבים את ההתגלות המשיחית, בד בבד עם חשיפת האוצרות האלוהיים הגנוזים באמצעות תורת החסידות. עוד בחייו של הרבי אפשרו האמצעים הטכנולוגיים המשוכללים שהפעילה חב"ד לדמיין את הרבי כמשיח בהפיכתו לדמות בעלת מוניטין בין-לאומיים. יכולת דמיון זו, והקסם של הטכנולוגיה בכלל, רק גברו לאחר היעלמות הרבי. לא זו בלבד שהאמצעים הטכנולוגיים מאפשרים לשמר את דמותו ואת קולו כבעבר, בעידן הדיגיטלי והווירטואלי של האינטרנט הם גם מאיצים את תהליכי ההתקשרות עמו ומנגישים אותו הנגשה חסרת תקדים.

ניתן לטעון טענה ספקולטיבית, אך לא בהכרח מופרכת, כי העליונות של טכנולוגיות חזותיות מודרניות על ייצוגים אייקוניים מסורתיים כמו פסלים וציורים סוללת את הדרך לאופני חוויה חדשים, המרחיבים את האופק הדתי, ובכך מקנה יתרון אפיסטמולוגי למאמינים בני זמננו. אין ספק שחזיונות והתגלויות מילאו תפקיד נכבד בהופעתן ובשימורן של פרקטיקות דתיות ארכאיות ובתמורות שחלו בהן זמן רב לפני הופעת המצלמה. ואולם, גם אם התמונות והסרטונים אינם תנאי מספיק או הכרחי להתגלויות, הן עשויות בהחלט להאיץ את הופעתן. מכל מקום, גם אם ההתגלויות של הרבי בערות הן תופעה פרטית, ספונטנית ונדירה אפילו בקרב המאמינים הנלהבים ביותר, "התגלויותיו" על גבי המסך הן פומביות, מכוונות, שכיחות – ונגישות גם למי שמרוחק מחב"ד. כיום

הזה מוכפף לתורה המיסטית הדיאלקטית של חב"ד ("תורת אחדות ההפכים"), הולך ומתעצם הפוטנציאל לחוש בנוכחותו של הרבי. עבור המשיחיסטים, הווירטואליזציה של המציאות והקאליזציה של הווירטואליות יוצרות אפשרויות יצירתיות ועמוקות של נוכחות.

ג'רון לנייר (Jaron Lanier), שהפיץ את המושג "מציאות וירטואלית", טען כי המציאות הזאת, המשלבת פנים וחוש, סובייקט ואובייקט, עצמי ועולם חיצוני בצורה כה רדיקלית, עשויה לעורר הלכי רוח ומצבי תודעה מיסטיים. פול ויריליו (Paul Virilio) קבע כי לצורות תקשורת ממרחק (טלקומוניקציה) יש איכויות אלוהיות, הבאות לידי ביטוי בנוכחותן הטוטלית (בכל מקום ובכל זמן), ◀

ומכתביו של הרבי שמורים כולם בספריות שחלקן וירטואליות, ורבים מן ההתוועדויות ומאירועי חלוקת הדולרים בכיכובו מתועדים בסרטונים; חלק מהם ניתנים לצפייה ברשת.

התשתית הטכנולוגית המשמרת רבי וירטואלי מגבה אפוא את אמונת היסוד של המשיחיסטים כי הרבי חי וקיים. לא בכדי מכונה המחקר המתקדם בטלקומוניקציה "מדע הנוכחות" (the science of the science of presence). איכותו וחדותו של השדה הווירטואלי, המושגות באמצעות טכניקות חדשות של תקשורת חזותית, יוצרות תחושה של מציאות מוגברת, של מעורבות טוטלית בדימוי המוצג, של "להיות שם", אף שמבחינת האובייקט האקטואלי מדובר בנוכחות חוקה או נעדרת. כאשר המצע הטכנולוגי המתוחכם

שני עשורים ויותר לאחר ג' בתמוז תשנ"ד הרבי הנוכח־נפקד הוא נשיאה הבלתי מעורער של תנועת חב"ד, בזכות מערכת הנכחה משוכללת המתבססת בחלקה על טכנולוגיה מתקדמת. גם הרדיקלים שבחסידים מסכימים שבדרך כלל אי אפשר לראות את הרבי, ולכן, בניסוח "מבחוץ", מדובר **ברבי וירטואלי**. אולם הווירטואלי אינו עומד בניגוד לאמתי (real) אלא לאקטואלי. הוא כל מה שנוצר כדי לגרום לנו לשקוע בעולם אחר ולהיות מעורב בו ללא חציצה. פרקטיקות תרבותיות כמו תפילה, קריאת רומן וצפייה בהצגת תאטרון או בסרט קולנוע מכוננות עולמות וירטואליים ומתכוננות באמצעותם. בחב"ד השילוב הסינרגטי בין תורה מיסטית, המטשטשת את הגבולות בין יש ואין, גילוי וכיסוי וחיים ומוות, לבין מערכת משוכללת

◀ בראייה טוטלית, במידיות ובדחופות. האיכויות האלה תואמות להפליא את דימוי הרבי בעיני המשיחיסטים ככול־יכול, ככול־נמצא וככול־יודע. דומה שבמרחב הקיברנטי מפציעה רגישות אפלטונית רדומה, שנדחקה במשך השנים לשוליים בעולם המערבי המחולן והמטריאליסטי. הרגישות הזאת מפתה לראות במציאות הווירטואלית שאותה היא מכוננת, במנותק מקווי מתאר של מקום וזמן, "עולם של אידאות" נצחי וטרנסצנדנטי, המותיר את המציאות כפי שהיא נתפסת בחושים כבבואה מטושטשת שלו. במילים אחרות, האופי ה"רוחני" של העולם המקוון מאפשר לדמיון מושגים מטפיזיים מסורתיים ולצקת לתוכם חיוניות מחודשת. האקלים התרבותי הזה מסייע לתפיסתו של הרבי הווירטואלי כגדול מן החיים.

איך-סוף, של תמונותיו ושל הסימנים האחרים שהותיר? על פי ההגדרה הקלאסית של מקס ובר, דמויות הנתפסות ככריזמטיות נראות כייחודיות וכניחנות בתכונות אישיות יוצאות דופן. הריבוי עלול להוביל לזילות. האם הייצור ההמוני של תמונות הרבי, הפצתן הממוסחרת והשגתן הקלה אינם מפוגגים את המסתורין ואת הקסם הטמונים בדמותו משום שהם פוגמים לכאורה בייחודיות ובאונטיות שלה? התשובה היא בעין המתבונן, וליתר דיוק, תלויה בנקודת המבט האפיסטמולוגית שלו. על פי ההיגיון האיקונוגרפי, המנחה לדעת רבים מן המשיחיסטים, שכפול הדימוי המקורי רק מעצים אותו, משום שהוא מבטא מעבר מייצוג לגילום, מרפרזנטציה לרה-פרזנטציה (גם אם הגילום מייצג עבור המאמינים נוכחות חלקית בלבד של הישות העליונה).

השילוב בין האדרת הרבי לבין קרבה אינטימית אליו הוא מרתק. בסופו של דבר, זהו גם רבי **מבוזר** (decentralized), שלכל חסיד יש חלק בו. כל אחד יכול לכתוב לרבי כיום באמצעות גורל "אגרות קודש" ולזכות בתשובה ישירה, בדרך כלל ללא צורך במתווכים. כל אחד יכול לפנות אליו באמצעות תמונותיו, הניבטות מן הקירות או ממסכי הטלוויזיה במרחבים ציבוריים ובבתים פרטיים, והנמצאות גם על גופם של חסידים רבים, וכל אחד יכול לבקר את הרבי בביתו שבקראון הייטס (או באחד מהעתיקו ברחבי העולם) ולחוש בקרבתו.

בעקבות זאת עוברת חב"ד תהליך מואץ של ביזור ודמוקרטיזציה, שאולי עולה בקנה אחד עם חזונו של הרבי לטפח את יסוד הצדיק ואת ניצוץ המשיח שבכל אחד מן החסידים, אך יכול גם לפגוע באחדותה של התנועה. שאלה גדולה היא אם חב"ד, שיעקב כ"ץ כינה אותה "המסדר הראשון ביהדות", תוכל לשמור על הגיבוש והליכוד שלה למרות השסעים הנפערים בקרבה, או שתחלש ואף תתפצל בעתים.

של טכנולוגיות חזותיות ודיגיטליות, מאפשר להעצים את נוכחותו של הרבי הווירטואלי ולהפוך אותו לאמתי יותר מכל אמת. את הנוכחות הזאת ניתן לחלק לממדים האלה:

הרבי הוא דמות **בעלת נראות גבוהה** בזכות תמונותיו הרבות – תמונות דום (סטילס) וסרטונים – הגודשות מרחבים פרטיים ופומביים בחיי המשיחיסטים. הרבי הווירטואלי הוא גם **נגיש** מאוד ומורגש **כקרוב** – יותר מלפני ג' בתמוז תשנ"ד – הודות לתמונותיו ולעקבותיו הרבות במציאות האקטואלית והווירטואלית, ובייחוד הודות לאפשרות הפתוחה בפני כול לתקשר עמו ולהינות מברכתו באמצעות גורל "אגרות קודש" ובאמצעות תמונותיו. הנוכחות הקרובה של הרבי אינה מצטמצמת לטריטוריות חסידיות. כיאה למלך המשיח, המנווט את מהלך ההיסטוריה, נוכחותו חובקת עולם. נוסף על התגליותיו ב"770", הרבי מתגלה בפניות רחוקות בתבל וגם בפני לא-יהודים. זהו גם רבי **מרובה** או **משועתק** משום שגילומיו רבים מספור וניתנים לשעתוק, לעתים עד איך-סוף, בניגוד מוחלט ליחידות ולערידות שלו בחייו ולנגישותו שהתמעטה והלכה ככל שהזדקן. זהו רבי קרוב מאוד הן משום שדיוקנו **נישא** על הגוף – למשל על מסכי טלפונים ניידים וטאבלטים, על כרטיסי אשראי ועל כרטיסי ברכת הדרך – והן משום שאין מהססים להזעיקו בענייני דיומא פעוטים, והוא גם רבי **רם ונישא**, המנתב את המהלכים והתמורות בעולם מכוח מעמדו המשיחי, המקרב אותו לאלוהים. בשל ממדים "מנכחים" אלה של הרבי הווירטואלי ניתן לקבוע כי טענתם של המשיחיסטים, "(הרבי) אתנו יותר מתמיד", אינה משוללת יסוד.

השילוב בין מעמדו הרם של הרבי לבין עקבותיו הרבות מספור אינו מובן מאליו. כיצד ניתן לשמר את דימויו של הרבי כדמות משיחית כריזמטית לנוכח האפשרות ליצור עותקים רבים, לעתים עד